

מפסיק יותר מהתביר" שבתיתב האדם, שאם לא יטעים כראוי ישמע שכל אשר קרא לו האדם, יהיה שמו נפש חיה, בעוד שפירושו שכל נפש חיה אשר קרא לו האדם שם, כך שמו.

ב' כ"ב: אֶת־הַצֶּלַע - הטעם מלרע בלמ"ד.

אֶת־הַצֶּלַע אֶשְׂרֶלְקַח מִן־הָאָדָם לְאִשָּׁה - יש להקפיד להטעים היטב את הטפחא המפסיק שבתיתב מן האדם, שהוא ניגון מפסיק יותר מהתביר" שבתיתב אֶת הַצֶּלַע, שאם לא יטעים כראוי ישמע שלקחו מן האדם לעשותו אשה, בעוד שפירושו שמהצלע אשר לקח מן האדם, בנה אשה.

לְאִשָּׁה - השי"ן דגושה, והה"א לא נשמעת, ונקרא לְאִשָּׁה. וכן הוא להלן. אך להלן ג' ו': לְאִשָּׁה - השי"ן רפה, והה"א במפיק".

ב' כ"ג: לְקַחְהָזֹאת - הקו"ף בשווא נע. ואע"פ שבספרים רבים מנוקד לְקַחַה בחטף קמץ, אין להגותו כקמץ, אלא כשווא נע פשוט".

ב' כ"ה: עֲרוּמִים - המ"ם דגושה, ופירושו ללא בגדים. והקורא עֲרוּמִים במ"ם רפה, משנה משמעות ללשון חכמים".

ג' ג': אֶשְׂרֶלְקַח מִן־הָאָדָם - יש להקפיד לנגן את הטעמים במקומם הנכון, ולא להטעים אֶשְׂרֶלְקַח הֶגֶן.

תָּנָעוּ - הגימ"ל דגושה, והוא לשון נגיעה. והקורא תָּנָעוּ בגימ"ל רפה משנה משמעות ללשון יגיעה".

ג' ד': לְאִמּוֹת תִּמְתָּנוּ - יש להקפיד לנגן את הטעמים כראוי, ולא להטעים לְאִמּוֹת תִּמְתָּנוּ.

ג' ה': עֵינֵיכֶם - הנו"ן בצירי, והוא לשון רבים. ויש להזהר שלא ישמע שקורא עֵינֵיכֶם בשווא נע, שהוא שינוי משמעות ללשון יחיד.

ג' ו': אֶשְׂרֶלְקַח מִן־הָאָדָם - יש לנגן את שני המונחים כראוי, ואין להשמיט את המונח הראשון ולהטעים אֶשְׂרֶלְקַח מִן־הָאָדָם במק"כ. וכן הוא להלן ד' ו': אֶשְׂרֶלְקַח מִן־הָאָדָם.

ג' י"ד: כִּי עֲשִׂיתָ זֹאת - יש לנגן את שני המונחים כראוי, ואין להשמיט את המונח הראשון ולהטעים כִּי עֲשִׂיתָ זֹאת במק"כ.

ג' ט"ו: וְאִיכָּה | אִשִּׁית - מונח לגרמיה, ואינו מונח רגיל עם פסיק אחריו".

ג' ט"ז: עֲצָבוֹנָךְ - הצד"י בדגש, והשווא נע.

כ"ב כאשר מופיעים שני מונחים לפני זקף קטן, יש נטיה להשמיט את המונח הראשון ולקורא במק"כ מונח במקום בשני מונחים, אך אין נכון לעשות כן, ויש להטעים את שני המונחים כראוי.

ויש קוראים שאינם משמיטים את המונח הראשון, אך מנגנים אותו במנגינה עמוקה ומסולסלת יותר מהמונח השני, ויש להם להזהר שלא ישמע ע"י הנגינה שהוא טעם מפסיק, אלא שעל אף הנגינה ישמע כטעם מחבר.

ולעצם נגינה מסולסלת זו יש מקור בקדמונים המכנים מונח זה בשם מכרבל או מנענע משום שיש לו נגינה מסולסלת יותר ממונח רגיל.

ויש הקוראים בסלסול אף את המונח שלפני מהפך מרכא ודרגא, אך באמת אין מקור בקדמונים לזה שמונחים אלו שונים משאר המונחים, ורק מונח שלפני מונח זקף קטן הוא מונח מכרבל (וגם כאשר מופיע רק מונח אחד לפני הזקף, אם הוא מוטעם בראש התיבה (כגון: מִלֵּךְ מַעֲרִים) הוא ג"כ מונח מכרבל).

וע"פ המנהג לסלסול אף במונחים אלו כתב רז"ה מסברא (בנין שלמה, בית הטעמים, חדר שני, חלק ג') שצ"ל שגם מונחים אלו הם מכרבל, שנגינתם מעידה עליהם, ותמה שם שלא כתבו זאת המדקדקים. אך ברור שאין שומעין לו לחדש זאת מסברא נגד דברי המדקדקים, וכנראה הסלסול במונחים אלו הוא מנהג חדש. ובתורת משה לחתם סופר (פרשת שמני ד"ה זאת היתה) כתב בפשיטות שהמונח שבתיתב לֹא טָהָרָה הוּא (בראשית ז' ב') הוא טעם מפסיק, וכנראה המנהג לסלסול ולהאריך במונח זה הטעהו לחושבו לטעם מפסיק (ואין לומר שחשב שכל מונח הוא טעם מפסיק, שבדבריו בדרוש לפרשת צו ד"ה היא העולה מוכח שחשבו לטעם מחבר).

כ"ג הטעם מונח הוא טעם מחבר, ואילו הטעם מונח לגרמיה (שתמונתו מונח רגיל, אלא שבא פסיק אחריו להודיע שהמונח שלפניו הוא המונח המפסיק) הוא טעם מפסיק, ובדרך כלל הוא בא לפני מונח רביעי (כגון: אֶת־קִלְעֹשֶׁב | זָרַע זָרַע, וְלָכֵל | רֹמֶשׁ עַל־הָאָרֶץ), אך יש פעמים שבא גם לפני טעמים אחרים.

וכאשר בא מונח ואחריו פסיק, ואין אחריו מונח רביעי, יש להסתפק אם הוא מונח לגרמיה, או שהוא מונח רגיל אלא שבא אחריו פסיק (פסיק בא רק אחר טעם מחבר, ועניינו להורות על שהיה מוטעת מסיבות שונות, אך לא מסיבות תחביריות של פיסוק וחיבור הענין, שהתחביר מתבטא בניגון הטעמים בלבד, ולא ע"י שהיה בין התיבות).

וכדי לדעת איזה פסיק מורה על שהיה בפועל, ואיזה פסיק מורה שהמונח שלפניו הוא מונח לגרמיה המפסיק, מונה המסורה את כל הפסיקים שבמקרא המורים על שהיה, וכל פסיק שאינו מונה ברשימה זו, מוכח שהוא לגרמיה. ומוזה שפסיק זה אינו נמנה ביניהם, מוכח שאינו אלא סימן שהמונח שלפניו הוא מונח לגרמיה ולא המונח המשרת (רשימה זו של המסורה מצויה בכתבי יד שונים של המקרא, וכן במערכת המסורה שבדפוס מק"ג (אות פ'), אך הרשימה שבמק"ג שגויה ומבולבלת מאד לעומת הרשימות המצויות בכתבי היד).

וכלל נוסף ישנו (מוכא בספרי המדקדקים העוסקים בכללי הטעמים, וכגון בספר טעמי המקרא המיוחס לר' יהודה בן בלעם), שכל מונח ואחריו רביעי, שיש פסיק ביניהם, לעולם המונח הוא מונח לגרמיה, ואינו מונח רגיל עם פסיק אחריו, פרט לפעם אחת בתנ"ך (בישיעה מ"ב ה': הָאֵל | לֹא | הָאֵל) שהוא מונח ופסיק, ואינו מונח לגרמיה.

" בניגון הטעמים המקובל יש נטיה לנגן ולהטעים את התביר בניגון מפסיק יותר מהטפחא, אך באמת הטעם טפחא הוא מפסיק יותר מהתביר, ויש להקפיד על הניגון המתאים בכל מקום של צירוף הטעמים תביר וטפחא, כי בהרבה מקומות זה משנה את פירוש הענין.

וכבר העירו על טעות נפוצה זו של הטעמת התביר בניגון מפסיק יותר מאשר הטפחא והשיבוש הנגרם מזה, בספר דברי קהלת (עמ' 48 הערה י'), ובספר עלה יונה (עמ' ת"ה).

ובמשנה (פסחים נ"ה ע"ב) איתא, שאחד מהדברים שאנשי יריחו עשו שלא כדון, שהיו כורכין את שמע, ופירש רבא בגמ' (נ"ו ע"א) שהיו אומרים "היום על לְבָבְךָ", ומשמע היום על לְבָבְךָ ולא מחר על לְבָבְךָ. וההטעמה שם היא אֶשְׂרֶלְקַח מִן־הָאָדָם הַיּוֹם עַל־לְבָבְךָ, וטעותם היתה שהפסיקו בתביר יותר מאשר בטפחא.

" כל לשון אִשָּׁה שהוא שם עצם לנקה, השי"ן דגושה והה"א לא נשמעת. וכל אִשָּׁה שהוא לשון האישה שלה, השי"ן רפה והה"א במפיק.

והטעם שהשי"ן דגושה בתיבת אִשָּׁה שהוא שם עצם לנקה, כתב האבן עזרא (בראשית ב' כ"ג) שהוא כדי שלא ישמע שהכוונה לאיש שלה, ואע"פ שאם הכוונה לאיש שלה הה"א צריכה להיות במפיק, מ"מ בידול זה לא מספיק, כי מצוי במקרא שנשמט המפיק בה"א (כגון: וַתִּחַקְרֶה בַּחֲקֶה שְׁמוֹת ב' ג'. לִמֵּן הָיִים הַיּוֹסֵדָה, שם ט' י"ח. ועוד), וע"כ הוסיפו בידול נוסף זה של הדגש בשי"ן.

ולפי זה יוצא שיש להקפיד מאד הן להדגיש את השי"ן בתיבת אשה שהוא שם עצם לנקה, כדי שלא ישמע שהכוונה לאיש שלה והושמט המפיק, והן להשמיע את הה"א בתיבת אישה שהוא לשון האישה שלה, שלא ישמע שמתכוון לשם עצם אשה.

ט' כמבואר בארוכה במאמר החטפים שחטף קמץ זה הוא ניקוד מושאל הבא לסמן על שווא נע, ואינו חטף קמץ ממש.

וראה שם בהערה ט"ז שההוגים את הקו"ף כחולם, ואת החי"ת כפתח, טועים טעות גמורה.

כ' ובמנחת שי כאן נתן סימן, והוא: דברי חכמים בנחת נשמעים. וכוונתו, שערומים מלשון חכמים, נשמעים בנחת במ"ם רפה, אך ערומים ללא בגדים, נשמעים בחזק במ"ם דגושה.

ויש להעיר, שגם בברכות השחר יש להקפיד להדגיש את המ"ם בברכת מלביש ערמים, שהקורא במ"ם רפה הרי הוא כאומר מלביש חכמים.

ובתרגום יונתן פירש כאן את תיבת עֲרוּמִים מלשון חכמה, וכנראה פירש כן על דרך דרש, ואע"פ שפשוטו של מקרא הכוונה ללא בגדים, והדגש שבמ"ם מוכיח, מ"מ ניתן לדרוש גם שלא ע"פ הניקוד (כמבואר במאמר "פיסוק טעמים").

כ"א כבמשלי כ"ג ד': אֵל תִּינַע לְהַעֲשִׂיר מִבִּינְתָךְ חֶדְל.

ג' י"ז: אַשְׁתָּךְ - הטעם מלעיל בתי"ו.

ג' י"ט: תֵּאָכֵל לָחֶם - הטעם מלעיל בתי"ו*.

ג' כ"ב: וְעֵתָהּ | - יש להקפיד על הגייה נכונה של העי"ן, שלא ישמע שקורא וְאֵתָהּ באל"ף^ד. וכן הוא להלן.

ד' ב': רַעָה - הטעם מלעיל ברי"ש*, והעי"ן בצירי.

ד' ג': וַיָּבֵא קֵץ - הטעם מלרע בבי"ת^ה.

ד' ז': הָלוֹא אִסְרִיתִיב שְׁאֵת וְאֵם לֹא תִיטִיב לִפְתַּח חֲטָאת רַבָּן - פסוק זה הוא מן המקראות שאין להם הכרע^ו. ועל כן יש מי שכתב שאע"פ שאין לקורא לשנות מניגון הטעמים, מכל מקום לא יעשה עצמו מכריע, ולא יעשה הפסק בתיבת שְׁאֵת, אלא יקרא תיבה זו עם התיבה שלפניה ושל אחריה בתיכפה אחת, והקב"ה יודע הכרעות^ז. אך לא נהגו כן, אלא נהגו להפסיק כהטעמים^ח.

ד' י"ד: מְנַשָּׂא - הנו"ן בדגש, והשווא נע.

ד' ט"ו: לִכְן כְּלִי-הַרְגָּה קֵץ שְׂבָעֲתִים יָקָם - יש להקפיד להטעים היטב את הזקף המפסיק שבתיבת קֵץ, שאם לא יטעים כראוי ישמע שתיבות שְׂבָעֲתִים יָקָם קאי על כָּל הַרְגָּה קֵץ, בעוד שקאי על קֵץ.

יָקָם - הקו"ף בדגש, והוא מלשון נקמה. והקורא יקָם בקו"ף רפה משנה משמעות ללשון קימה. וכן הוא להלן כ"ד.

ד' י"ז: בְּנֶה לְעִיר - הטעם מלעיל בבי"ת^א.

כָּשֶׁם בְּנוֹ חֲנוּךְ - יש להקפיד לגנון את הטעמים במקומם הנכון, ולא להחליף בין המרכא והטפחא ולהטעים כָּשֶׁם בְּנוֹ חֲנוּךְ.

ד' כ"ב: יִלְדָה - היו"ד בקמץ גדול, והלמ"ד בשווא נע, והוא מלשון לידה. והקורא יִלְדָה בפתח ושווא נח"ט, משנה משמעות ללשון נערה צעירה^ב.

ה' כ"ט: זָלָה - שני טעמים באותה ההברה^ג, ויש לקורא לנגן קודם את הגרשיים, ואח"כ את התלישא^ד.

אם תיטיב, שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רבץ. ו"שאת" הוא מלשון נשיאות עוון, ופירושו, אם תיטיב, ימחל לך, ונשיאות עוון יהיה לך אם לא תיטיב, והו"ו שבתיבת ואם וי"ו יתירה היא (כמו: וְאֵלֶּה בְּנֵי צִבְעֹן וְאֵתָהּ וְנָנָה (בראשית ל"ו כ"ד). שהוא במקום אֵתָהּ וְנָנָה, רש"י ותוס' ישנים שם).

כ"ו כן כתב בשערי אפרים (שער ג' סעיף ט"ו, ובפתחי שערים סק"ג).

כ"ח כן כתב הגר"ש דבליצקי באם למקרא (בראשית ל"ד ז'), שלא נהגו כהשערי אפרים כי סמכו בזה על הריטב"א ביומא (דף נ"ב) שסובר שהספק הוא לולא היו לנו טעמים, אך אחר הטעמים נתברר ספיקו ע"י פיסוק הטעמים. ובאמת דברי השערי אפרים בזה צריכים ביאור, שהרי פיסוק הטעמים נקבע ע"י ניגון הטעמים בלבד, ולא ע"י שהייה בקריאה, ומטרת הטעמים להפסיק הענין ע"י ניגון ללא צורך בשהייה. וכיון שכתב שלא ישנה מהניגון אלא רק יקרא בתיכפה, יהיה הכרע בקריאתו ע"י ניגון הטעמים, שהלא הפיסוק נקבע ע"י ניגון הטעמים. וצ"ע.

כ"ט לקוראים בהגיה המבחינה בין קמץ לפתח, אם לא יניעו את השווא, אע"פ שעשו שלא כדן, לא שינו משמעות, כיון שהמשמעות ניכרת עדיין ע"י הקמץ שביו"ד. אך לקוראים בהגיה שאינה מבחינה בין קמץ לפתח, שאצלם כל הבידול בין המשמעים הוא ע"י נעות ונחות השווא, אם לא יניעו את השווא, יש לחשוש בזה לשינוי משמעות.

ל' כבבראשית ל"ד ד': קַח לִי אֶת הַיִּלְדָּה הַזֹּאת לְאִשָּׁה.

לא פעמים רבות במקרא מופיעים שני טעמים בתיבה אחת (כגון: מִיִּתְאַדְמָה, אָאָם, גְּבִירָה, וכדומה), אך אינם מוטעמים בהברה אחת, אלא טעם אחד מוטעם בהברה אחת, וטעם שני מוטעם בהברה אחרת, אך כאן שני הטעמים מנוגנים באותה הברה, ותופעה זו נדירה ביותר, ומצויה ה' פעמים בלבד במקרא (זֶה, בראשית ה' כ"ט, קָרָבָה, ויקרא י"ד, לָשׁוּב, מלכים ב' י"ז, י"ג, וְלֹאֲלֶה, יחזקאל מ"ח י'. לֹאֲתָ, צפניה ב' ט"ו).

ובביאור תופעה זו, כתב בספר בינת מקרא שהניחו שני טעמים כיון שהסתפקו איזה טעם להניח שם, ושמו שניהם והבוחר יבחר, אך אין הכוונה שיינגנו את שניהם.

ובריאר כתב (טעמי המקרא עמ' 64) שכנראה טעם ההטעמה הכפולה הוא משום שהיו מסורות חלוקות, היו שהטעימו בגרשיים, והיו שהטעימו בתלישא גדולה, ומסתבר שהכריעו להטעים את שניהם כאחד.

ובאמת דברי הבינת מקרא שאין הכוונה לגנון את שניהם, לא יתכנו, שהרי נמסר במסורה "הקורא יטעים הגרש קודם התלישא", ומוכח שיש לגנון את שניהם. וכן נמסר במסורה על ה' מליץ בתרי טעמי בתלישא גדולה וגרש, ומפרטת את המקומות הנ"ל, ואם הכוונה לגנון רק אחד מהטעמים, לא נחשב כתרי טעמי. וגם מהמדרש לקח טוב (מכונה גם פסיקתא זוטרתא, חובר לפני קרוב לאלף שנה) משמע שמנגנים את שניהם, שכתב: זֶה יִנְחֲמֵנוּ בשני טעמים לפי שמצא חן בתחתונים ובעליונים. וגם מדברי רבינו בחיי משמע שמנגנים את שניהם, שכתב: ולפי שמילת זֶה כוללת שתי כוונות אלו נכתבו במילת זה שני טעמים.

ל"ב בדפוסים מופיע קודם הטעם תלישא גדולה, ואח"כ הטעם גרשיים. אך במסורה נמסר שהקורא יטעים קודם את הגרשיים ואח"כ את התלישא.

כ"ד כתב בשו"ע (או"ח סימן נ"ג סעיף י"ב) שאין למנות כשליח ציבור מי שקורא אות אל"ף כאות עי"ן או אות עי"ן כאות אל"ף.

ובמשנה ברורה שם (סקל"ז) הביא את דברי האחרונים, שכתבו שבמקום שכולם מדברים כך מותר.

אך אע"פ שבמקום שכולם קוראים כך מותר להעלותו כש"ץ כיון שכך רגילים באותו מקום, מ"מ לכתחילה ודאי ראוי ונכון להדר לקרוא כהוגן בהגייה הנכונה.

וכתב בערך השולחן (סימן נ"ג סעיף י"ה, סימן ס"א סעיף ח'), שאע"פ שבמדינותינו אין בקיאים בחילוק שבין אל"ף לעי"ן, בכל זאת בקריאת שמע יש לדקדק להפרישם זה מזה, וכתב עוד (סימן ס"ב סעיף ב') שהמדקדק במצוות יראה לדקדק בזה הרבה בכל התורה, ושכרו גדול כשמדקדק בזה.

וכל זה במקום שלא משתנה המשמעות, אך במקום שאם קורא שלא כראוי משתנה המשמעות, ראוי מאד מאד להקפיד ולדקדק להגות כראוי.

כ"ה ואע"פ שהטעם היה ראוי להיות נסוג אחר, ולהיות מוטעם וַיָּבֵא קֵץ מלעיל, בכל זאת הטעם כאן לא נסוג, וכן העיד מנחת שי שבספרים מדויקים הטעם מלרע בבי"ת.

וכתב ר' איצק פרעמסלא בקונטרס דברי אמת (לקמן י"ט י"ד) שאולי בקדמא ואזלא אין הטעם נסוג אחר. והביאו במסורת הקריאה שם, ואף ציין כאן לדבריו שם. וכתב שם רש"י בתיקון סופרים שצריך חקירה האם כן הוא בכל קדמא ואזלא שהטעם לא נסוג בו.

וכתב שם ר"ח ב"ה בשום שכל שפשוט שכלל זה אינו נכון, וכמו שמצאנו וַיָּבֵא לִי (בראשית כ"ז ל"ג), וגם רא"פ ורש"י הטעימו שם מלעיל ושכחו את דברי עצמם, עכ"ד.

ואכן מצאנו מקומות רבים שגם בקדמא ואזלא הטעם נסוג אחר, כגון: וְחִמַּת מִים (בראשית כ"א י"ד), וְסָפַר לֹא (ויקרא ט"ו י"ג), וְכָתַב לֹא (דברים י"ז י"ח), וְאַחַר כֵּן (דברים כ"א י"ג), וְכָתַב לֹא (דברים כ"ד א', שם ג', שם כ"ח ס"ד), ומוכח שכלל זה אינו נכון. ובספר דרכי הנסיגה (עמ' 10) כתב, שאע"פ שרא"פ הניח כלל זה בספק, נראה שיש לכונו ליסוד מוסד, ואע"פ שרו"ה השיג עליו, ואף הביא ראיה לדבריו, בכל זאת הכלל עומד, אלא שיש לו יוצאים מן הכלל מטעמים שונים בהם הטעם נסוג אחר אף בקדמא ואזלא (ומנה שם כמה כללים ביוצאים מן הכלל, וכגון: שתי תיבות הדבוקות בסמיכות, וכן אם התיבה השניה היא תיבת "שם", ועוד).

אך נראה יותר שצדקו דברי ר"ח, וכלל זה אין לו יסוד, ומצאנו פעמים רבות שהטעם נסוג בקדמא ואזלא, ואין להביא ראיה מזה שיש פעמים שהטעם אינו נסוג אחר בקדמא ואזלא, משום שבנסוג אחר יש הרבה חריגים שלא ניתן לשייכם לשום כלל. וכל כללי מבטלי נסוג אחר אינם ברורים דיים, ויש כמה מבטלים שכתבו המדקדקים שאינם כללים מוחלטים, וקשה מאד למצוא כללי ברזל בנסוג אחר, אלא בענין זה עלינו ללכת אחר המסורה, ולא כל אי נסיגה חייבת להיות מעוגנת בכללים, אלא יש יוצאים מן הכלל רבים בהם אין הטעם נסוג אחר.

כ"ו ביומא נ"ב איתא: איסי בן יהודה אומר חמש מקראות בתורה אין להן הכרע, שאת, משוקדים, מחר, ארור, וקם. ו"שאת" הוא פסוק זה. והיינו, שאין הכרע האם הפיסוק הוא: הלא אם תיטיב, שאת, ואם לא תיטיב, לפתח חטאת רבץ. ו"שאת" לשון סליחה הוא. או שהפיסוק הוא: הלא

קסוטו, קורן, ברויאר. ~ וכן הוא בעין הקורא. ~ ונראה שכן דעת מנחת שימה.
במקף – בכתבי היד: ס"א ס"ג ס"ד ס"ו ס"א ס"ב ס"ז ס"ז. ~ ובדפוסים:
רא"פ, לטריס. ~ וכן כתב אור תורה^מ.

ג' ג': **פְּתִימָתוֹן** / (פְּתִימָתוֹן)

במקף – בכתבי היד: ט"א ט"ב, ס"א ס"ב ס"ג ס"ד ס"ה ס"ו ס"ז ס"ח ס"ט
ס"י ס"י ס"ב ס"ג ס"ד ס"ו ס"ז ס"ז ס"ז א"ב א"ג א"ח א"ט. ~
ובדפוסים: מק"ג, רא"פ, גינצבורג^מ, לטריס, קסוטו, ברויאר. ~ וכן הוא בעין
הקורא בשם רוב ספרים.

בטפחא – בכתבי היד: א"ד א"ו א"י. ~ ובדפוסים: רוו"ה^מ, קורן. ~ וכן הוא
בעין הקורא בשם מקצת ספרים.

ג' י"ז: **כִּי־שִׁמְעָה** / (כִּי שִׁמְעָה)

במקף – בכתבי היד: ט"א ט"ב ט"ו, ס"א ס"ג ס"ד ס"ה ס"ז ס"ז, א"י. ~
ובדפוסים: קסוטו, ברויאר.

במנחת – בכתבי היד: ס"ו ס"ז ס"ח ס"ט ס"י ס"ב ס"ג ס"ד ס"ה ס"ו, א"א
א"ב א"ג א"ד א"ז א"ח א"ט. ~ ובדפוסים: מק"ג, רא"פ, גינצבורג, לטריס,
רוו"ה, קורן. ~ וכן הוא בעין הקורא.

ד' כ"ג: **הַאֲזִנָּה** / (הַאֲזִנָּה)

האל"ף בשווא נח – בכתבי היד: ט"א ס"ב ט"ב, ס"א ס"ב ס"ג ס"ד ס"ה ס"ו
ס"ח ס"ט ס"י ס"ב ס"ג ס"ד ס"ו ס"ז ס"ז ס"ז א"ב א"ג א"ח א"ט. ~ ובדפוסים: מק"ג,
לטריס, קסוטו, ברויאר. ~ וכן דעת מנחת שימה.

האל"ף בחטף פתח – בכתבי היד: א"א א"ג א"ד א"ז א"ח א"ט א"י. ~
ובדפוסים: רא"פ, רוו"ה, גינצבורג^מ, קורן. ~ וכן הוא בעין הקורא.

ו' ג': **בְּשָׁגָם** / (בְּשָׁגָם)

הגימ"ל בפתח – בכתבי היד: ט"א ט"ב, ס"א ס"ב ס"ג ס"ד ס"ה ס"ו ס"ח
ס"ט ס"י ס"ב ס"ג ס"ד ס"ו ס"ז ס"ז ס"ז א"ב א"ג א"ח א"ט
א"י. ~ ובדפוסים: רוו"ה, גינצבורג^מ, קסוטו, קורן, ברויאר. ~ וכן הוא בעין
הקורא.

הגימ"ל בקמץ – בכתבי היד: ס"ז ס"ד ס"ו ס"ז. ~ ובדפוסים: מק"ג, רא"פ,
לטריס.

^מ וכן מוכח גם מהמסורה שבכתר ארס צובה, שבישעיה (ל"ב ט') כתובה תיבה
זו, ומנוקדת הַאֲזִנָּה, ונמסר עליה במסורה "ב", ומוכח שגם כאן תיבה זו
מנוקדת באופן זהה שהאל"ף בשווא לבד.

^{מט} במנחת שי כתב שבכמה דפוסים וכתבי יד האל"ף בשווא נח, וכן כתב
בספר פתח דברי (צ"ז ע"ב). וכן הכריע מנחת שי למעשה כמו שמוכח מניקודו
בדיבור המתחיל שניקד הַאֲזִנָּה בשווא נח. וכיו"ב כתב גם מהרי"ץ בשם
מהרי"ב שהאל"ף בשווא נח.

ור' שלמה דובנא כתב בתיקון סופרים שלא מצא שום ספר שמנקד הַאֲזִנָּה
בשווא נח, ובספר פתח דברי כתב שהאל"ף נחה, וכוונתו שאינה נקראת כלל,
ולא שנקראת בשווא נח כמו שהביא מנחת שי בשמו. ולכן כתב שיש לקרוא
הַאֲזִנָּה בחטף פתח, וכמו שמנוקד בכמה דפוסים, עכ"ד.

אך באמת אין הכרח בדברי פתח דברי שכוונתו שאינה נקראת כלל, ואפשר
לפרש שכוונתו שהאל"ף בשווא נח, ומ"מ רוב הספרים ובכללם הספרים
המדויקים מוכיחים שהצדק עם המנחת שי, והניקוד הַאֲזִנָּה בחטף פתח מצוי
רק בספרים אשכנזיים שידועים בפחיתות דיוקם (וכמו שכתב אור תורה, ראה לעיל הערה
ל"ד).

^י ובגליון הביא נוסח אחר בו מנוקד הַאֲזִנָּה בשווא נח.

^{נא} ובגליון כתב שבהללי מנוקד בְּשָׁגָם בקמץ.
ויתכן שיש שם טעות בהבאת דברי הללי, משום שיש כמה ספרים בהם
נמסר במסורה שבהללי מנוקד בְּשָׁגָם בפתח (כמוכח בהערה הבאה).

^{נב} ובכתבי היד ס"ד וס"ו נמסר במסורה שבהללי מנוקד בְּשָׁגָם בפתח (וראה
הערה לעיל).

הַנֶּהָר השְׁלִישִׁי בקדמא, וכנוסח עין הקורא, ודלא כמו הנוסח שהביא אור
תורה שמוטעם וְשִׁם־הַנֶּהָר השְׁלִישִׁי במקף.

^מ באור תורה כתב בפסוק הקודם (וְשִׁם־הַנֶּהָר השְׁנִי גִיתוֹן): ושם במקף, לא בקדמא,
וכן השני ע"כ. וכוונתו שגם בפסוקנו מוטעם וְשִׁם־הַנֶּהָר השְׁלִישִׁי במקף, ולא
וְשִׁם־הַנֶּהָר השְׁלִישִׁי בקדמא.

אך במנחת שי כתב בפסוק הקודם: במקף, לא בקדמא, וכן השני, אור
תורה. ובכמה ספרים מצאתי השני בקדמא. ע"כ. ונראה שבא לחלוק על דברי
האור תורה לגבי הפסוק השני, ולהכריע שבפסוק השני מוטעם וְשִׁם־הַנֶּהָר
בקדמא.

^{מו} ובגליון כתב שבספרים אחרים מוטעם פֶּן בטפחא.

^{מז} כתב רוו"ה בפירושו שום שכל, שבכל הספרים מוטעם פֶּן־תִּמְתֹּן במקף, וזה
תמוה, כי לפי משפטי הטעמים לעולם יבוא טפחא לפני אתנחתא וסוף פסוק,
אף כאשר יש רק תיבה אחת לפניו, כמו וְלֹא יִתְבַּשְׁשׁוּ (בראשית ב' כ"ה), לֹא־
מֹות תִּמְתֹּן (בראשית ג' ד'), וכן מצא בכ"י שנכתב בשנת נ"ד שמוטעם פֶּן תִּמְתֹּן
בטפחא, ולכן יש להטעים ככתב יד זה שמטעים כראוי, עכ"ד. והסכימו עמו
בספר מסורת הקריאה, ובהגהותיו של ברכר לתנ"ך יהואש.

ודברים אלו תמוהים מאד, שכלל זה נסתר ממקומות רבים מאד במקרא
בהם יש שתי תיבות מוקפות בטעם סוף פסוק, ואין לפניו טפחא (כגון: אור וְהָיָה־
אֹר (בראשית א' ג'), לְרִשְׁתֵּי וְהָיָה (שם ז'), הַנֶּשֶׁה וְהָיָה (שם ט'), עֲלֵה־אֲרִיז וְהָיָה (שם י"א, שם ט"ו), לְמִנְיָה
וְהָיָה (שם כ"ד), לֹא־קָלָה וְהָיָה (שם ל'), ועוד).

ואף רוו"ה עצמו (חומש מאור עינים הפטרת פרשת בלק) כתב שאין אתנחתא וסוף פסוק
בלא טפחא לפניו, אא"כ במילים מוקפות כמו וְהָיָה־אֹר, עכ"ד. והיינו שיתכן
שיבוא מקף בתיבה המוטעמת בסוף פסוק, אף כאשר אין לפניו טעם נוסף.
וצ"ע.